

Uppsala Universitet
Teologiska Institutionen
Systematisk teologi med livsåskådningsforskning
D-uppsats, 15 hp
Handledare: Carl Reinhold Bråkenhielm

I Sverige finns döden idag inte i grytan, utan i buffén

- Hur ”vanliga människors” och teologers tankar kring vad som händer efter döden påverkas av individualiseringen, samt hur Svenska kyrkan ska bemöta individualiseringen, individualismen och människors eventuellt förändrade bild av vad som händer efter döden.

Kalle Bengtz
851014-6932
St Johannesg. 16
753 12 Uppsala

Abstract

This study deals with the way how people think about life after death from the perspective of individualization. Individualization is something that affects all aspects of society, especially in Sweden, which is of the most individualized countries. It also affects how people think about their own death.

I have compared what people think about life after death with five theologians who have different views; Per Block, Sallie McFague, Krister Stendahl, Maurice Wiles and Jürgen Moltmann. I have compared the difference between individualism and individualization, and formulated some problems regarding how to think of individualism in terms of good and bad. Finally, I have finally discussed how I think Svenska kyrkan, the Church of Sweden, should meet the individualization, individualism and people's opinion about life after death.

The main question of the essay is partly unanswered because there is very little material and studies made about life after death contra individualization. One conclusion of my study, however, that I have reached is that people are allowed to choose freely nowadays, and that leads to a big difference in the system of beliefs. Svenska kyrkan should be sensitive about the change in society and be open for discussions. At the same time I would suggest that Svenska kyrkan should be clear about the different theological stands and be ready to tell what they believe.

Kew Words: Individualism, individualization, life after death, Svenska kyrkan (The Swedish Church).

Innehållsförteckning

Abstract.....	2
1. INLEDNING.....	4
1.1. Inledning.....	4
1.2. Syfte och frågeställning.....	5
1.3. Tes.....	6
1.4. Metod.....	6
1.5. Begreppsdefinition.....	7
2. SAMHÄLLSFÖRÄNDRING.....	9
2.1. Individualisering.....	9
2.1.1. Staten och individualiseringen.....	11
2.1.2. Individualisering och sekularisering.....	12
2.1.3. Individuell religiositet – särskilt utbrett hos ungdomar.....	12
2.1.4. Kritik mot förenkling av samhällsförändringar.....	13
2.2. Individualisering och individualism.....	13
2.2.1. Individualism och autonomi – motsatsen till gemenskap?.....	14
3. MÄNNISKORS UPPFATTNING OM VAD SOM HÄNDER EFTER DÖDEN.....	17
3.1. Vad tror människor händer efter döden?.....	17
3.2. Hur relaterar dessa två rubriker (individualisering och vad händer efter döden) till varandra?.....	18
4. TEOLOGISKA SAMTALSPARTNERS.....	20
4.1. Själens överlevnad – Per Block.....	20
4.2. Människan som del i det stora – Sallie McFague.....	21
4.3. Fortsättning på livet är ointressant – Krister Stendahl.....	22
4.4. Individerna överlever, men relationer är viktigast – Maurice Wiles.....	23
4.5. Hela människans återställande - Jürgen Moltmann.....	24
4.6. Sammanfattning teologiska samtalspartners.....	25
4.7. Hur relaterar teologerna till individualism?.....	26
4.8. Hur ska Svenska kyrkan förhålla sig till nuvarande värderingar hos teologer gällande trosfrågor?.....	28
5. KYRKOMÖTETS BEKÄNNELSEKOMMITTÉES HÅLLNING TILL VAD SOM HÄNDER EFTER DÖDEN.....	29
6. DISKUSSION.....	31
6.1. Är individualisering/individualism av godo eller ondo?.....	31
6.2. Förhållningssätt för Svenska kyrkans anpassning till samtiden.....	33
6.3. Hur ska Svenska kyrkan möta samtidens tankar om vad som händer efter döden?.....	35
6.4. Sammanfattande hållning för Svenska kyrkan.....	36
7. SAMMANFATTNING.....	37
7.1. Resultat.....	37
7.2. Min forskning kopplat till aktuell forskning.....	39
7.3. Vidare studier.....	39
8. LITTERATURFÖRTECKNING.....	40

1. INLEDNING

1.1. Inledning

Döden är ett av väldigt få ämnen som berör samtliga människor. Vi vet inget om vad vårt liv kommer att innehålla, förutom att döden är en ofrånkomlig ingrediens. Att det finns en vidsträckt reflektion hos alla är lite osäkert. Det känns däremot inte alltför långsökt att tänka sig att de flesta människor i alla fall har noterat detta faktum. Detta leder förmodligen till tankar om vad som händer efter döden. Kommer jag att få träffa min döda farmor? Och hur blir det med katten, finns den dit jag kommer? Eller förresten, döden är kanske är slutet, man dör helt enkelt och inget händer.

Att Sverige sägs vara ett av de mest individualiserade länderna kan inte ha undgått någon. Traditionella auktoritetens och familjens betydelse undergrävs, medan individens självförverkligande är att värde som hålls högt. I länder som upphöjer individen kommer individcentreringen att påverka hur man ser på jaget, individens roll i samhället och kanske även hur individen ser på sin död. När jaget är i centrum, kommer det då vara jaget som är i centrum efter döden med, om man tror på ett liv efter döden? Är det min egen själs överlevnad som är i fokus? Eller har individen varit i fokus så länge att det viktiga är att individen upplöses i världsalltet?

Min något kryptiska huvudtitel syftar till kopplingen mellan sociologi och teologi. Hur förändras människors tro då samhället förändras? Utan att avslöja slutet på uppsatsen redan nu kan jag säga att samtidens oändliga valmöjligheter och plocka-själv-tendenser verkar påverka hur människor förhåller sig till vad man tror händer efter döden.¹ Många väljer själv sin tro utifrån olika traditioner, lite som en buffé. Grytan som jag refererar till kommer från ett känt bibelställe.² Med det syftar jag till att den kristna tolkningen finns med än idag i Sverige, då landet har påverkats och fortfarande påverkas av kristendomen, även om det inte är den enda tolkningen idag.

I min uppsats vill jag studera individualisering, individualism och relatera detta till vad människor tror händer efter döden. Anledningen till att jag har valt ämnet är att jag är intresserad av eskatologiska frågor, framförallt kring vad som händer efter döden. Detta har jag även studerat i min B- och C-uppsats. Jag har haft olika infallsvinklar och nu vill jag studera hur eskatologi kan knytas till samhället idag. Man kan studera en mängd teologers teorier om vad som händer efter döden, men jag menar att man missar en mycket relevant infallsvinkel om man inte undersöker breda samhällssyner. I slutet av uppsatsen vänder jag mig till Svenska kyrkan och frågar hur de kan

¹ Viktigt att poängtera är att jag, när jag skriver ”vad som händer efter döden” inte förutsätter att något händer, även om ordalydelsen kan verka sådan. Det blir omständligt om jag varje gång skriver ”vad som händer efter döden eller om döden innebär slutet”, därför väljer jag att formulera mig på det sätt jag gör.

² Syftar till 2 Kung 4:40. (Gamla översättningen, numera står det ”giftet i grytan”).

möta dels samhällsförändringarna och dels människors (eventuellt) förändrade bild kring vad som händer efter döden. Anledningen till att jag väljer att göra så är att jag vill se om studiet kan ha några faktiska konsekvenser. Ett bra sätt att göra det på är att vända sig till en tänkt målgrupp.

1.2. Syfte och frågeställning

Mitt syfte med uppsatsen är att undersöka individualisering och individualism för att se hur de påverkar individens tankar om vad som händer efter döden. Jag vill sedan relatera detta till teologiska samtalspartners, för att resultera i ett svar på hur Svenska kyrkan ska möta den individualisering och individualism som finns idag och en eventuellt förskjuten bild hos människor om vad som händer efter döden.

Anledningen till att jag vill studera både individualisering och individualism är att individualisering är mer deskriptivt, medan individualism är värderande. Att inkludera individualism ger en argumentativ infallsvinkel till uppsatsen, vilket jag tror kan ge fruktbara resultat.

Jag väljer att utgå från kristna teologer som samtalspartners, däremot förutsätter jag inte att människor tänker i explicit kristna termer utifrån frågan ”vad händer efter döden”. Anledningen till att jag väljer kristna teologer istället för till exempel sekulära filosofer eller muslimska teologer är dels att jag vill placera studiet tydligt inom ramen för ämnesområdet *Systematisk teologi med livsåskådningsforskning*, och dels för att Sverige trots sekularisering är mycket präglad av det kristna arvet. Jag menar att det därför är högst befogat att utgå från kristna teologer.

I slutet av uppsatsen vänder jag mig till Svenska kyrkan och frågar hur de kan tillämpa mina slutsatser.³ Jag hade kunnat vända mig till en mer vag eller abstrakt målgrupp, till exempel ”den kristna tros läran”, men det riskerar att göra studiet sterilt och avlägset från den mänskliga erfarenhet som uppsatsen utgår från, då jag studerar hur människor tänker kring döden. Varför jag vänder mig just till Svenska kyrkan är dels att de ligger i Sverige, som det sociologiska material jag använder refererar till, och dels att Svenska kyrkan är det samfund som har överlägset flest medlemmar och som före detta statskyrka även är det samfund som har haft störst påverkan på svenskar. Det finns därmed en stor ömsesidig påverkan: Svenska kyrkan både påverkar och påverkas av svenskar i allmänhet och medlemmarna i Svenska kyrkan i synnerhet. När svenskars världsbild till viss del förändras genom individualiseringsprocessen, ställer det frågor till hur Svenska kyrkan ska förhålla sig till detta.

Min frågeställning är hur individualiseringen påverkar och bör påverka individers och

3 Med ”Svenska kyrkan” menar jag de mer representativa delarna; Svenska kyrkans ansikte utåt. I denna fråga blir de främsta företrädarna styrorgan och prästers förkunnande och undervisande. Jag skriver även om detta i begreppsdefinitionen i kapitel 1.5.

teologers tankar kring vad som händer efter döden. Hur ska Svenska kyrkan bemöta individualiseringen, individualismen och människors (eventuellt) förändrade bild av vad som händer efter döden?

1.3. Tes

Jag tror att individualisering i samhället påverkar hur människor ser på det som eventuellt händer efter döden, så att efter-döden speglas utifrån individens fokus. Jag tror å andra sidan att många kristna teologer tänker på uppståndelse i termer av kollektivt/gemenskap. Dessa två kan skära sig, och jag tror att det finns en potentiell diskrepans mellan dagens människor och teologernas budskap.

1.4. Metod

I mitt studie kommer jag att utgå från religionssociologisk litteratur om individualisering. Jag kommer att ha Sverige i fokus, dels för att Sverige karaktäriseras av stor individualisering, dels för att det material jag har funnit om vad människor tänker sig händer efter döden behandlar just Sverige. Individualisering är, som vi kommer se, en beskrivning av hur samhället ser ut och inte värderande på det sätt som individualism är. Jag vill få till en intressant diskussion dels om relationen mellan de två begreppen och dels om individualism är något som vi ska eftersträva idag, samt hur ska Svenska kyrkan ställa sig till individualismen? Den sistnämnda diskussionen kommer att äga rum i slutet av uppsatsen.

Jag kommer därefter att undersöka vad människor tror händer efter döden. Jag utgår från två sociologiska rapporter av religionssociologen Eva Hamberg och World Value Studies. Jag har inte hittat fler rapporter om vad som människor tror händer efter döden än dessa två. Jag kommer sammanfoga dessa två studieobjekt: hur relaterar individualisering och människors uppfattning om vad som händer individen efter döden till varandra?

Vidare kommer jag att använda teologer som samtalspartners. Dessa är svenskarna Per Block och Krister Stendahl, amerikanen Sallie McFague, engelsmannen Maurice Wiles och tysken Jürgen Moltmann. Block och Stendahl står i en luthersk tradition, McFague och Wiles anglikansk och Moltmann reformert. Att jag använder dessa som samtalspartners innebär att jag inte ska jämföra deras teologier rakt av med samhällstendenserna för att se vem som passar bäst, utan jag ska använda deras tankar i en självständig analys av hur man kan relatera resultatet från kapitel 2 med teologi. Även om jag inte huvudsakligen jämför teologerna med samhällstendenserna ska jag kort undersöka hur de olika teologerna relaterar till individualism. De teologer jag använder som samtalspartners är samtida i vid mening. Block, McFague och Moltmann är fortfarande i livet och i

olika mån aktiva. Mina samtalspartners är utvalda för att de har olika perspektiv till vad som händer efter döden. Jag kunde naturligtvis använt mer ”traditionella” teologer, till exempel någon som analyserar vad som händer efter döden utifrån himmel/helvetesperspektiv. Men det är just det individuella perspektivet jag här är intresserad av och jag väljer ut teologer utifrån det. Per Block betonar individens överlevnad, Sallie McFague står för en teologi där själens överlevnad är underlagt livet här och nu, jordens överlevnad och det kollektiva. Krister Stendahl blev kritiserad då han menade att Bibeln inte är intresserad av livet efter döden. Maurice Wiles skriver om att individen uppstår, men att det viktiga i det kommande livet är relationer. Jürgen Moltmann skriver bland annat om att människan är viktig som individ men samtidigt i det kollektiva. Hela människan återställs och uppstår efter den yttersta domen. Efter jag har studerat teologerna gör jag en sammanfattande jämförelse och diskuterar därefter hur teologernas läror förhåller sig till individualism.

Med teologernas hjälp ska jag komma fram till ett konstruktivt förslag: hur ska Svenska kyrkan möta dagens samhällsförändringar, när det kommer till frågan om vad som händer individen efter döden? Teologen Carl-Henric Grenholm skriver att konstruktiv teologi av många anses strida mot kravet på vetenskaplig objektivitet. Man klarar sig undan detta om man öppet redovisar vilka perspektiv och förutsättningar som ens förslag är utformade ifrån.⁴ Jag syftar själv till att göra en universitetsteologisk analys som är så intersubjektivt prövbar som möjligt inom ämnets ramar.⁵

Som hjälp i diskussionen ska jag även använda en inomkyrklig skrift: Svenska kyrkans bekännelsekommittés skrift *Vad skall kyrkan bekänna?* Jag menar inte att skriften är normerande för Svenska kyrkan, men det är intressant att se på en skrift som i viss mån kan anses officiell.

1.5. Begreppsdefinition

Fyra begrepp kan vara särskilt viktiga att definiera i början för att förtydliga vad jag menar: döden, Svenska kyrkan, individualisering och individualism.

När man skriver ”döden” kan man syfta på många olika saker; döden som döendet, döden som eskatologi eller döden som hjärtdöd/hjärndöd. Jag syftar helt enkelt till döden som det tillstånd när människan inte lever längre, det vill säga hjärndöd. När hon inte går att uppväcka på medicinsk väg och inte kommer att komma tillbaka. Jag är intresserad av att se vad människor tänker händer efter döden utifrån dessa premisser.

Nästa begrepp är ”Svenska kyrkan”. När jag skriver ”Svenska kyrkans eventuella

4 Grenholm, Carl-Henric 2006, s 316.

5 Med ”universitetsteologisk” syftar jag till vetenskaplig teologi, som kan definieras utifrån kontrasten till ”kyrklig teologi”. Den sistnämnda utgår från kravet att vara ett autentiskt uttryck för en religiös tro. För utvecklat resonemang kring detta hänvisar jag till Ekstrand, Gustafsson & Junus: *Religionsvetenskap. En inledning*, framförallt sid 123-126.

förändring”, vilka syftar jag då till ska förändra sig? Alla medlemmar, kyrkomötet, biskoparna? Jag avser då en officiell hållning från Svenska kyrkans företrädare, de som är ansiktet utåt. I denna fråga handlar det främst om de mer representativa delarna; kyrkans styrorgan och prästers förkunnande och undervisande.

Med ”individualisering” menar jag kort sagt den deskriptiva beskrivningen av en social process i samhället. ”Individualism” syftar till en värderande filosofi som upphöjer individens frihet och oberoende. Jag kommer att utveckla resonemanget kring individualiseringen i kapitel 2, individualismen och de två begreppens relation till varandra i kapitel 2.2.

1.6. Min forskning kopplat till aktuell forskning

Det finns mycket forskning kring döden, vilket kanske inte är så konstigt. Det är kanske det enda ämnet som berör alla människor. Det finns forskning kring döden som berör alla möjliga områden: sociologi: vad tror man händer efter döden? (Hamberg, WVS) Kroppen och döden (Eva Åhrén), hur man ser på sin egen dödlighet utifrån modernitetens synvinkel (Zygmundt Bauman), hur relaterar dödsprocessen till individualiseringen (Tony Walter). Karin Johannisson skrev en artikel i UNT lördag den 30e november om individualism och döden. Då tog hon upp bland annat hur individualiserade kyrkogårdar och begravningsplatser ser ut, samt att gränsen mellan levande och döda verkar luckras upp. Alla forskningsprojekt jag har stött på handlar om individualism och döden på denna sidan döden eller liknande.

Just det ämne som jag har valt, frågan om vad som vad som händer efter döden utifrån ett individcentrerat perspektiv, är ett ämne där det finns väldigt lite vetenskaplig forskning gjord, därmed anser jag att uppsatsen kan få betydelse för kommande forskning.

2. SAMHÄLLSFÖRÄNDRING

2.1. Individualisering

Forskare som studerar samtidstendenser är ense om att det sker stora förändringar idag. Studier av värderingsförändringar har gjorts under en längre tid, och de pekar mot samma håll: ökad individualisering och sekularisering. Sociologiforskarna Thorleif Pettersson och Kalle Geyer menar att individualisering är den primära processen medan sekularisering följer som ett resultat av individualisering.⁶ De betonar att individualisering är ett mångfacetterat begrepp med flera aspekter, bland annat att människans goda är i centrum, att individen är den som allt utgår från och ökad betoning på den enskilda individen.⁷ Trots ett flertydigt begrepp, var det otvivelaktigt att dessa tendenser var slående i samhället redan under studier på 80-talet.

Enligt historikern Jacob Burckhardt började möjligheten att se människan som en individ, såsom vi tänker oss, under tidig renässans. Under medeltiden var samhället byggt på sociala klasser, man föddes som till exempel borgare och fungerade som representant för sin sociala grupp. Innan renässansen ansågs det opassande att skriva om en individ såvida inte denne var gudomlig.⁸

Internationellt har stora värderingsförändringsundersökningar gjort, som heter World Value Studies (WVS). De undersöker många olika områden för att se hur värderingar förändras i världen och redogörs för på många sätt, bland annat har värderingar sammanfattats i en kulturkarta, där två värderingsdimensioner lyfts fram på varsin axel i ett diagram; på Y-axeln ”traditional vs secular-rational authority” och på X-axeln ”survival vs self-expression”. För att förtydliga hur kulturkartan ser ut bifogar jag den på nästa sida.⁹ Tilläggas bör att ordet ”protestant” har fallit bort från kategorin uppe till höger som Sverige tillhör. Det ska inte enbart stå ”historically”. För att förtydliga var Sverige ligger på kartan har jag tillfört en röd pil.

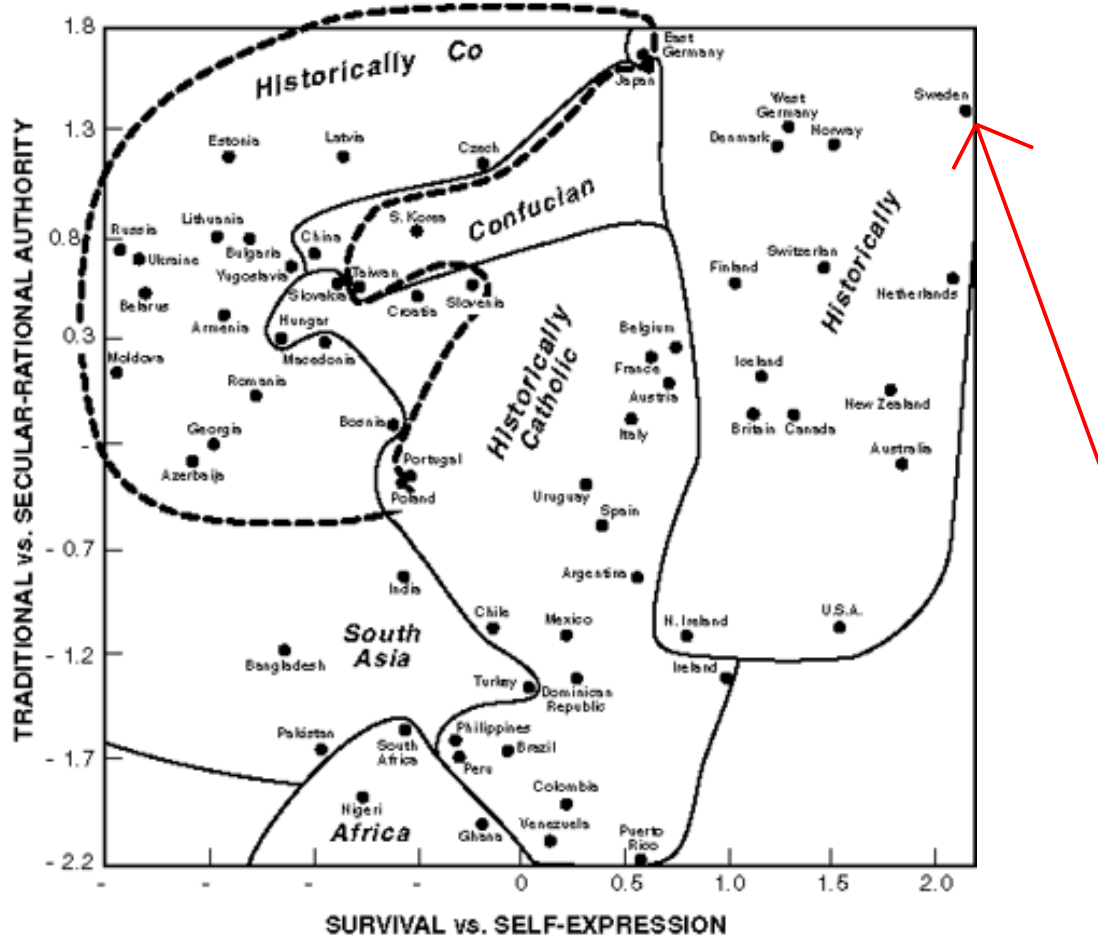
6 Pettersson, Thorleif & Geyer Kalle 1992, s 11.

7 Pettersson, Thorleif & Geyer Kalle 1992, s 32-33.

8 Lindgren, Mats, Lüthi, Bernhard & Fürth, Thomas 2007, s 28.

9 http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/article_base_56

2010-10-18

Enligt WVS är Sverige det land i världen som har högst mått av de individuella värderingarna på X-axeln, och bland de högsta gällande sekulära värderingar och kan därmed ses som det mest individualiserade landet. Man kan notera att länderna som är befinner sig uppe till höger, dvs har högt värde på sekularisering och individualisering, har bra ekonomi, medan länderna nere till vänster är fattiga. WVS-sociologen Ronald Inglehart menar att människor är mer anti-auktoritära, individualiserade och sekulära på grund av högre levnadsstandard, inte tvärtom: att människor har högre levnadsstandard för att de är sekulära och individualiserade.¹⁰

Idag är många tänkare kritiska till det moderna samhällets mål.¹¹ De menar att vi har gått ifrån moderniteten till ett nytt tillstånd som bland annat benämns som "postmodernism". Idag finns inte den starka tilltron till vetenskapen som fanns tidigare. Människan som subjekt är något som betonas snarare än att människan är objektiv. En annan term som används för tidsandan är "postmaterialism": vi behöver inte längre bekymra oss för mat, husrum och ekonomisk trygghet. Nya värden växer fram istället, bland annat självförverkligande, valmöjlighet och miljömedvetet

10 Lindgren, Mats, Lüthi, Bernhard & Fürth, Thomas 2007, s 23.

11 Jag menar här "modern" som den tidsålder som är präglad av moderniteten. Jag menar alltså inte "modern" som i "samtida".

tänkande.¹²

Hur ser framtiden ut för individualiseringen? Det mesta verkar tyda på att postmaterialismen fortsätter. Materiellt välstånd leder till ett visst mått lycka, då man uppnår tillräcklig bekvämlighet. Överdrivet materiellt välstånd leder inte till större lycka, tänker många, utan då börjar de postmateriella värdena ta vid. Postmaterialistiska mål är mer individuella än materialistiska och moderna mål.¹³

2.1.1. Staten och individualiseringen

Historikerna Henrik Berggren och Lars Trägårdh har skrivit en bok med tesen att den svenska välfärdsstaten erbjuder medborgarna frigörelse från mellanmänskligt beroende, då staten har den funktion som familjen och vänner har i andra länder. Medan människor i andra länder bygger kärlek och närhet på ömsesidigt beroende, bygger svenskar istället kärlek på autonomi.¹⁴ Det leder till att medborgarna känner grundtrygghet i tillvaron och blir förändringsbenägna. I Sverige kan man utbilda sig, byta jobb, flytta och skaffa barn utan att vara beroende av familj, arbetsgivare eller vänner.¹⁵

De värden som svenskar strävar efter är självständighet, frihet och individuellt självförverkligande, medan gemenskap och traditionella förpliktelser får stå tillbaka. Det är just strävan efter oberoende, inte viljan till kollektivt ansvar, som är drivkraft i den svenska välfärdsstaten. Berggren och Trägårdh kallar välfärdsstaten för ”statsindividualism”.¹⁶ I konceptet statsindividualism ingår att individen är den minsta beståndsdel i samhället. I stort sett alla 1900-talsreformer bygger på individprincipen och att denna ska förstärkas. Bland individstärkande reformer kan nämnas studiestöd, pensioner, daghem och särbeskattning av makar. Statens funktion är på så sätt att underlätta människors autonoma tillvaro. Men trots att oberoende verkar vara det högsta goda i Sverige, betonar Berggren och Trägårdh att svenskar inte är sociala eremiter. Det är inte bristen på relationer som kännetecknar svenskheten, utan frivilligheten i sociala relationer. Som exempel visas att gamla människor inte vill ligga till last. De vill gärna umgås med barn och barnbarn, men släktingarna ska inte tvingas umgås med de gamla. De gamla vill gärna ha hjälp, men frivillig sådan. Däremot uppger de sig få ungefär hälften så mycket hjälp som de önskar sig.¹⁷

Hur kommer denna svenska individualiseringsprocess sluta? Berggren och Trägårdh ser inget slut på den, utan menar att den kommer att fortsätta vara stark:

12 Furseth, Inger & Repstad, Pål 2005, s 105-106.

13 Lindgren, Mats, Lüthi, Bernhard & Fürth, Thomas 2007, s 31.

14 Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars 2009, s 10.

15 Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars 2009, s 74-75.

16 Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars 2009, s 54.

17 Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars 2009, s 58.

Men ingen enskild gemenskapsideologi kommer att bli långvarigt bestående. Över tid kommer alltid den täta gemenskapen till korta mot individens strävan att maximera sin egen frihet och oberoende. Människan talar gärna om gemenskap men agerar oftare individuellt¹⁸

Sammanfattningsvis är det som är specifikt svenskt med individualiseringen alltså att staten hjälper medborgarna bli mer och mer autonoma genom reformer som stärker individens möjligheter till ett av andra oberoende liv.

2.1.2. Individualisering och sekularisering

Den religiösa kartan är även den under förändring, genom sekulariseringen. Det är en process som dels äger rum i samhället, där religionens grepp om samhällsordningar och religionens roll som institution förminsкас, och dels inom individen. De två aspekterna hör ihop, men det är inte säkert på vilket sätt. Några teoretiker betonar att sekularisering förändrar religionens roll i samhället och att individer inte slutar att vara religiösa. Religionen flyttas till den privata sfären, men människor är lika religiösa som tidigare, dock med andra uttryckssätt. Andra talar istället om en heltäckande sekularisering som leder till att religionen slutar att ha betydelse både i samhället och hos individer.¹⁹ Oavsett vilka av dessa två teoriers utgångar som kommer att ske, tror sociologer att vi i framtiden kommer att se en lägre uppslutning kring organiserad, konventionell religion, medan intresset för en sökande andlighet blir starkare.²⁰

Individualiseringen och sekulariseringen har med varandra att göra, som vi tidigare såg. Den religiösa individualismen har en långtgående subjektivering, skriver religionssociologerna Inger Furseth och Pål Repstad. Det leder till auktoritetsskepsis: sanningen utgörs inte av vad religiösa ledare säger, utan av vad man som individ känner är sant och rätt. Andra faktorer är att de subjektiva upplevelserna i religionen är något som får mer betydelse och att människor ser religion som ett område med valmöjlighet i, där man kan plocka olika delar för att religionen ska vara något som passar ens person.²¹ Furseth och Repstad skriver ”För en sociolog är det rimligt att anta att människors livstolkning färgas av dessa sociala erfarenheter.”²² De sociala erfarenheterna är alltså självförverkligande, valmöjlighet, mm.

2.1.3. Individuell religiositet – särskilt utbrett hos ungdomar

För ungdomar ser förhållningssätt till religion annorlunda ut än i tidigare generationer. Individuella värden är ännu mer framträdande. Sjöborg och Lövheim har gjort en rapport om ungdomars

18 Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars 2009, s 166.

19 Furseth, Inger & Repstad Pål 2005, s 129.

20 Furseth, Inger & Repstad Pål 2005, s 104.

21 Furseth, Inger & Repstad Pål 2005, s 166-167.

22 Furseth, Inger & Repstad Pål 2005, s 168.

kyrkliga engagemang i Stockholms stift, och där träder en bild fram att individers erfarenhet är viktigare än tradition eller transcendent makter som auktoritet. Att ungdomar intresseras för kyrkans tro beror till stor del på att de som individer ges redskap att utveckla sig själva och att skapa sin egna tro och gudsbild.²³ När ungdomarna tillfrågades om deras gudstro svarade nästan tre fjärdedelar att man tror på sitt eget, personliga sätt. Hälften uppgav sig ha en transcendent gudsbild, en dryg tredjedel immanent gudsbild och 15% icketroende (sic).²⁴ Det fanns alltså människor som tror på sitt personliga sätt i alla dessa gudsbildsgrupper, då tre fjärdedelar menade sig tro på sitt eget sätt. Att man tror personligt ledde inte till en given gudsbild hos ungdomarna.

2.1.4. Kritik mot förenkling av samhällsförändringar

När man gör undersökningar av hela samhället blir det naturligtvis generaliseringar, alla individer känner sig inte hemma i beskrivningarna. Furseth och Repstad skriver ”Att fånga en hel tidsperiod i en sammanfattande karakteristik, måste med nödvändighet innebära att man slätar över skillnader mellan och inom samhällen.”²⁵ När man gör sociologiska studier måste man vara medveten och visa medvetenhet om att resultatet inte täcker hela samhället.

Furseth och Repstad skriver att teorierna kring den religiösa individualismen kan vara överdriven, även en individuell religiositet uppstår i en social kontext med andra individer som kan dela religiösa upplevelser och tankar med varandra. Plocka-sitt-eget-tendensen uppstår även den i en kontext med etablerade religiösa traditioner, som påverkar individers sätt att tänka. Det religiösa engagemanget ser inte heller ut så på alla håll, det finns fortfarande många som är aktiva i organiserad religiositet.²⁶ Precis som tidigare sades, så riskerar sociologiska undersökningar att förbise många människor i samhället, som inte passar in i pusslet av hur världen tänks se ut idag.

2.2. Individualisering och individualism

Som jag sade i begreppsdefinitionen, är individualisering en deskriptiv beskrivning av hur samhället förändras. Dessa förändringar har vi sett i kapitel 2. Individualism har också med individen att göra, men är snarare ett etiskt förhållningssätt än ett deskriptivt förhållande. Sociologiprofessorn Steven Lukes skriver att individualism är ett mångtydigt och svårdefinierat ord. Det är en -ism, alltså en slags ideologi, eller värderande system, som har genomsyrat det västerländska samhällets tänkande, även om några opponerat sig (Lukes framhåller här stalinister, fascister och nationalister).²⁷ För att visa vad individualism är visar Lukes fyra viktiga aspekter: värdighet, autonomi, det privata rummet

23 Lövheim, Mia & Sjöborg, Anders 2006, S 68.

24 Lövheim, Mia & Sjöborg, Anders 2006, s 32.

25 Furseth, Inger & Repstad, Pål 2005, s 101.

26 Furseth, Inger & Repstad, Pål 2005, s 167-168.

27 Lukes, Steven 1973, s ix-x, s 48.

och självutveckling. Världighet förklarar han med att inom individualismen hålls människans värde som individ högt. Han menar att detta träder fram i evangelierna, där individens värde står i kontrast till det judiska kollektiva värdet.²⁸ Med autonomi avses att individens tankar och handlingar är hennes egna och inte bestäms av yttre agenter eller orsaker. Autonomi är ett mycket högt moraliskt värde inom individualismens tradition.²⁹ Den privata sfären är viktig antingen som ett värde i sig eller för att realisera andra värden. Det handlar om att ha en privat existens i en offentlig värld. Man ska få lämnas ifred och välja vad man själv vill tänka och göra.³⁰ Det sista värdet som framhålls, självutveckling, förtydligar ett ideal för individen. Idealet finns i skilda traditioner där man sätter olika värde till individen: från egoism till stark kommunitarism. Självutveckling är därmed inget som är unikt inom individualismen, även om sättet som individen ska utvecklas på skiljer sig åt mellan de olika traditionerna.

Individualismen har en etisk förgrening, etisk individualism. Det är tanken att moralen och etiken utgår från individen: hon är själv källa till moraliska värden och principer och skapar sina egna verktyg för moralisk utvärdering. Den etiska individualismen är en filosofisk konsekvens av idén att autonomi bör tas seriöst: om en människa är autonom, ska även valet av värderingar vara upp till individen.³¹

Individualismens värderingar blir på sätt och vis förverkligade genom individualiseringen, då det är individualismens värderingar som växer fram: individens världighet, autonomi, den privata sfären och personlig utveckling. Samtidigt säger individualismen att dessa värderingar är goda och eftersträvansvärda. Det finns många människor som ser detta som negativt, då de menar att individualismen för med sig egoistiska värden. Men det är en svartvit bild, det finns andra sätt att tänka sig förhållandet mellan individens autonomi och det kollektiva och relationella, vilket vi ska se i 2.2.1.

2.2.1. Individualism och autonomi – motsatsen till gemenskap?

I diskussionen är det lätt att det blir två alternativ: individualism på ena sidan och gemenskap på den andra. Det är en förenkling och det ska jag visa genom två teologer: Cristina Grenholm och Werner Jeanrond.

Grenholm menar att autonomi innebär självständighet, att ha möjlighet att fatta egna beslut och att själv ha kontroll över sitt liv. Motsatsen är inte gemenskap, utan att sakna kontroll över sitt eget liv och att någon annan har kontrollen: heteronomi.³² Hon menar att moderskap är tätt

28 Lukes, Steven 1973, s 45

29 Lukes, Steven 1973, s 52-58.

30 Lukes, Steven 1973, s 59, 66.

31 Lukes, Steven 1973, s 101.

32 Grenholm, Cristina 2005, s 167.

förbundet med heteronomi, då moderns kontroll över barnet leder till att barnet själv blir ett autonomt subjekt. Heteronomi är både positivt och negativt, positivt då man ser det som sårbarhet, närhet och utsatthet i relationer och negativt då det är förtryckande. Även om heteronomi och autonomi begreppsligt sett är motsatser, är de förenliga i praktiken när man ser till relationer. Relationer är ett samspel mellan ytterligheterna heteronomi och autonomi samt med mellanpositionen relationalitet. Till exempel utlämnar man sig åt heteronomi i lyssnandet, då man lyssnar och lämnar över autonomi till någon annan. Den positivt laddade heteronomi är ett väsentligt drag i kristendom, menar Grenholm, då den är tätt knuten till det kärleksfulla beroendet av medmänniskor och Gud.³³ Kyrkan som heteronom är inget som enbart är positivt. Grenholm nämner Daphne Hampson, som lämnade kristen tro på grund av det heteronoma draget: den troende accepterar sin heteronomi och tvingas underlägsna sig normerande uppenbarelse, transcendent gud och auktoritär kyrka. Det är enligt Hampson oförenligt med feminismen, som har autonomi som främsta angelägenhet.³⁴

Jeanrond frågar sig om kristen tros uppgift är att främja individers personliga utveckling eller att forma gemenskap. Han skriver att kristna förväntar sig att bli behandlade som självständiga, mogna personer som kan tänka fram egna idéer och beslut, samtidigt som de längtar efter gemenskap. Kyrkan är en sådan gemenskap där autonomi kan utvecklas.³⁵ Västerlandets människor idag strävar efter självständighet och att vara fria från åtaganden, vilket försvårar den kyrkliga gemenskapen. Men samtidigt som den kristne som individ vill vara självständig, relaterar man alltid till andra; medmänniskor, universum, traditioner och sitt eget jag.³⁶ Komplexiteten som finns i relationer får sin dynamik genom kärlek, menar Jeanrond. Kärleken är en attityd av respekt för människors olikhet, kärleken försöker inte forma om människor utan förstår annorlundaskap. Att gå in i, och att vara i kärleksrelationer, förutsätter autonomi från människan. Autonomi till att älska varandra odlas bäst i kärleksfull kontext med respekt för autonoma individer. I dessa relationer kan man upptäcka Gud. Jeanrond går ganska långt i sitt upphöjande av autonomi i relationer och förklarar att "Kristen kärlek förutsätter autonomi".³⁷ Han menar också att "Den kristna gemenskapen borde därför organiseras och struktureras på sådant sätt att den bidrar till att främja en persons autonomi i relation till Gud, till den andre, till Guds skapelse, till traditionen och till jaget..."³⁸

Båda dessa teologers tankar kring autonomi är något som jag menar är viktigt att ta i

33 Grenholm, Cristina 2005, s 187-188.

34 Grenholm, Cristina 2005, s 174

35 Jeanrond, Werner G 2001, s 133.

36 Jeanrond, Werner G 2001, s 140.

37 Jeanrond, Werner G 2001, s 142.

38 Jeanrond, Werner G 2001, s 147.

beaktande vid analysen. Autonomi är inte motsatsen till gemenskap, utan det är heteronomi, som inte enbart är något negativt utan som finns i relationer präglade av sårbarhet. Denna autonomins sårbarhet finns i kristen tro och är något värdefullt så länge det inte missbrukas. Autonomi är inte heller något som hindrar gemenskap, utan det är viktigt att den kristna gemenskapen främjar individens rätt till bestämmande över sitt eget liv. Denna gemenskap och självbestämmanderätt hänger ihop och båda är viktiga för att den moderna människans myndighet.

3. MÄNNISKORS UPPFATTNING OM VAD SOM HÄNDER EFTER DÖDEN

3.1. Vad tror människor händer efter döden?

Flera undersökningar av svenskars livsåskådningar har gjorts, där man har frågat är just om tron på livet efter detta, bland annat 1986, 1990 och 1998. Enligt undersökningarna finns det stor osäkerhet om vad människor tror om livet efter döden. 1998 års undersökning hade svarsalternativ med olika säkerhetsgrad, till exempel ”stämmer helt och hållet” och ”stämmer ganska bra”. Det var överlag många som svarade de mer osäkra alternativen.³⁹ De som svarade helt eller delvis ja var: tro på liv efter döden 46%, döden är slutet 41%, det finns både himmel och helvete 11%, alla kommer till himlen 11%, vi lever vidare i andra organismer 25%, själavandring 13%, evig lycksalighet 9%.⁴⁰ Intressant att beakta är att många svarade flera alternativ, summan blir 156%.

I 1986 års undersökning såg upplägget lite annorlunda ut: det var först alternativfrågor, som följdes av en öppen fråga där man skulle ange skäl till sitt svar. 24% var helt säkra på att det finns liv efter döden, 25% helt säkra på att det inte finns liv efter döden. 21% svarade ”ja, kanske” på frågan, 18% ”nej, troligtvis inte” och 12% visste inte. Det blir en ungefär likadan bild av människors tankar som i 1998 års undersökning. När det kom till att ange skäl var det 30% som inte kunde motivera, utan de hade sin övertygelse helt enkelt. Bland de andra 70% fanns det olika argument, några menade att det inte finns bevis för motsatsen. Intressant nog fanns detta som argument både bland förespråkare och förnekare till liv efter döden. Några hänvisade till egna eller andras upplevelser (eller brist på upplevelser), medan andra argumenterade utifrån auktoriteter som naturvetenskap eller Bibeln.⁴¹

I 1990 års undersökning var tro på själavandring något framträdande. 17% trodde på själavandring, 68% gjorde det inte och 16% visste inte. 1998 svarade 4% helt säker ja och 9% ganska säkert.⁴² Svaren varierar alltså en del mellan undersökningarna, men varierande svar verkar visa på en svensk osäkerhet och pluralistisk åsikt om vad som händer efter döden.

Något som är intressant är att det är stor skillnad på mäns respektive kvinnors svar om tro på livet efter döden. Hos kvinnor trodde 55% helt eller ganska säkert på liv efter döden mot 36% hos männen. Hos kvinnor trodde 31% att döden är slutet mot männens 52%. Ungefär lika många män som kvinnor trodde på himmel/helvete, men det var betydligt fler kvinnor som trodde på

39 Hamberg, Eva 2001, s 36, s 39.

40 Hamberg, Eva 2001, s 40.

41 Hamberg, Eva 2001, s 40-42.

42 Hamberg, Eva 2001, s 43.

återfödelse, 17% mot männens 9%.⁴³

WVS har gjort studier om vad människor tror händer efter döden, även om de är mycket mer kortfattade än WVS-undersökningarna i kapitel 2. Här har de begränsat sig till frågeställningen till om man tror på liv efter döden. Det sammanfattas i diagram där respektive lands svar kan läsas ut explicit. Svenskar svarade 38% ja 1990 och 46% ja 2000, vilket kan ses som en anmärkningsvärd skillnad. Svaret har sammanställts i vad olika grupper har svarat. 32% av männen och 59% av kvinnorna svarade ja. Den yngsta åldersgruppen, 16-29 år, var den grupp där flest trodde på liv efter döden: 53% mot 46% i 30-49 årsgruppen och 42% i 50+kategorin. De som hade lägst utbildning var de som i minst utsträckning trodde på fortsatt liv: 40% mot 48% hos både mellan – och högutbildade. De med lägst inkomst trodde mest på liv efter döden: 51% mot 47% och 37% för de med medel- och hög inkomst. Sverige hamnar relativt långt ner på skalan, men långt ifrån Vietnam som hade lägst siffror: 16% svarade att de trodde på liv efter döden.⁴⁴

En relaterande tabell i WVS-undersökningen som är intressant att beakta är om människor har en själ. Sverige undersöktes endast 1990, så jämförelsematerial finns inte att tillgå. 1990 svarade 58% att de trodde att människan har en själ. Det är den enda uppgiften som finns redovisad i tabellen för Sveriges del. Jämförelse med andra länder är svårt, då jämförelsesiffran i tabellen är 2000 års undersökning. Men om man tar Sveriges 1990 och relaterar till andra länder 2000, finner man att svenskarnas tro på själen är extremt låg. Vi skulle hamna på plats 43 av 46 möjliga där nummer ett är de som tror mest på själens existens.⁴⁵

3.2. Hur relaterar dessa två rubriker (individualisering och vad händer efter döden) till varandra?

Individualisering är uppenbarligen en stor förändring i samhällsförändringen, kanske den allra största. Om människan är ett autonomt subjekt som hela livet tar ställning själv, är tanken inte långsökt att det även kommer att påverka tron om vad som händer efter döden.

Frågan om vad som händer individen efter döden är lite svårtydd, eftersom det var stor osäkerhet. Många vet inte riktigt vad det tror kommer hända efter döden och många svarade flera svar, så frågan är lite oklar vad människor egentligen tror. Det som går att säga är att det är stor pluralism i svaren. Människor tillåts tro olika och de gör så också. Enligt WVS är det fler som tror på fortsatt liv efter döden bland unga idag.

Ungefär lika många tror på fortsatt liv efter döden som de som tror att döden är slutet. Ungefär 20% tror på de mer explicit kristna svaren om himmel och helvete. Själavandring kan ses

43 Hamberg, Eva 2001, s 248.

44 Inglehart, Ronald m fl 2004, tabell F051.

45 Inglehart, Ronald m fl 2004, tabell F052.

som ett mycket individuellt synsätt på vad som händer efter döden, då det är individens fortsatta utveckling som betonas. Runt 15% svarade att de tror på själavandring. Kvinnor brukar generellt vara mer aktiva i kyrkor och vara mer troende och så var det även här, där det var en betydligt större andel kvinnor som trodde på liv efter döden. Det var i WVS-undersökningarna ungefär lika många som tror att människan har en själ som tror på uppståndelse. Huruvida de är samma framkommer inte, men ett rimligt antagande känns som att så är fallet.

Det som känns tydligt i kapitlet om dagens samhälle och individualisering är att människor plockar ihop sin egen teologi på ett annat sätt än tidigare och att det även påverkar teologi kring döden. Kanske på det sättet att människor helt enkelt tror olika och att möjligheten finns att tro olika, vilket vi även ska se i kapitel 4.

4. TEOLOGISKA SAMTALSPARTNERS

I kapitel fyra ges en överblick över hur olika teologer tänker kring frågan om vad som händer efter döden och hur det relaterar till individualism. Som jag tidigare sagt, finns alla teologer i en protestantisk tradition även om de rör sig inom olika protestantiska riktningar; lutherskt, reformert och anglikanskt.

4.1. Själens överlevnad – Per Block

”Om en kollektiv upplevelse inte är förankrad i enskilda individers sensibilitet, blir den helt enkelt – själlös”⁴⁶. Så skriver Per Block, som utifrån biblisk tradition argumenterar att individen kommer att överleva döden, i alla fall de kristna själarna. Det finns ingen entydig biblisk bild av själen eller dess eventuella fortlevnad, men Block visar upp alternativ. Han skriver att den gammaltestamentliga bilden av själen är att själ och kropp hör ihop, men samtidigt är separerade, med argumentet att Gud kan finnas hos människorna ibland kroppsligt och ibland bara närvarande i anden. Om Gud kan vara närvarande som fristående själ, blir den logiska följderna att även människan är skapad på det viset.⁴⁷ I Predikaren 3:19 står att människan har samma öde som djuret i och med att vi har samma livsande, vi dör som dem. Samtidigt står det i Predikaren 12:7 att stoftet återvänder till jorden, medan livsanden återvänder till Gud. Det stället visar ingen tro på individens odödlighet menar Block, utan det visar snarare att människans beståndsdelar skiljs åt. Däremot betonar han att bibelstället har delning mellan stoft och livsande.⁴⁸ I Daniels bok står ”Många av dem som sover i mullen skall vakna, några till evigt liv, andra till skam och evig fasa. De som nått insikt skall lysa som det ljusa himlavalvet..”⁴⁹ Uppenbarligen knyts här uppståndelsen till individer; några kommer att vakna, andra inte. När man går över till Nya Testamentet skriver Block att ”...tron på ett liv efter detta godtas tveklöst i Nya Testamentet.”⁵⁰

Teologer har tänkt olika kring själen och uppståndelsen, skriver Block, till exempel avvisade de flesta teologer i början av 1900-talet att själen är odödlig. De menade att själen dör när kroppen dör och en dag återskapar Gud både kroppen och själen.⁵¹ Därmed sade de inte nej till existens av evigt liv, utan enbart tro på att själen lever för evigt. Block visar genom hela artikeln en medvetenhet om sin egen plats i teologin och att han själv tar ställning, vilket jag tycker är föredömligt:

46 Block, Per 1994, s 44.

47 Block, Per 1994 s 31.

48 Block, Per s 29.

49 *Bibeln*, Daniel 12:2-3.

50 Block, Per 1994, s 37.

51 Block, Per 1994, s 40-41.

Man kan också använda att jag gör det bibliska tänkandet alltför individualistiskt. Det är vanligt bland yngre teologer att betona kollektiva upplevelsers betydelse och att knyta gudsupplevelsen dit. Kanske står jag här för en otidsenlig värdering, eftersom jag själv har starka sympatier för en religionsuppfattning som lyfter fram den enskilde. Men jag tror att den uppfattningen har ett avsevärt stöd än vad som faktiskt står i Bibeln. Dessutom tycker jag att den är logiskt primär gentemot kollektivtänkandet.⁵²

Som Block skriver, finns det många sett att se på uppståndelse utifrån ett bibliskt perspektiv. Han själv menar att genom hela Bibeln finns tanken på kommunikation mellan Gud och människa. Eftersom den handlar om individ-Gud är det inte orimligt att tänka sig att denna relation fortsätter. Block skriver inte explicit huruvida individer kommer till olika ställen efter döden, men han antyder att så är fallet; ”Den kristna läran om ett evigt liv är ouplösligt förbunden med tron på Gud”.⁵³

Det individualistiska temat är grundläggande hos Block, men dras som längst då han beskriver vad han anser är bärande i Bibeln:

Något grundläggande för en religiös hållning, såväl i vår tid som i hela den bibliska traditionen, tycks vara att man ägnar uppmärksamhet åt det inre livet. Man är sensibel för det som inte syns, för den värld av tankar, känslor, förhoppningar, glädje och rädsla som är varje människas privata egendom... .. det primära tycks vara att man ger akt på sig själv. Man har enligt den bibliska åskådningen lov att vara inåtvänd – den hållningen tillmäts rentav ett egenvärde.⁵⁴

Meningen med Bibelläsande är alltså att man ska vända sig inåt och ägna uppmärksamhet åt sin ”privata egendom”. Att den kristna tron går ut på att bygga upp sitt eget själsliv finns det många teologer som opponerar sig emot, vilket vi snart ska se exempel på.

4.2. Människan som del i det stora – Sallie McFague

Tanken på människan som härskare över skapelsen leder till egocentrism och miljöförstöring, menar Sallie McFague. Hon skriver att människan behöver se sin plats i världen som en del av skapelsen och inte som dess krona. Vi ska ta hjälp av Gud och varandra i ett kollektivistiskt samhälle för att motverka de mot som finns mot den samlade skapelsen. Hon är kritisk mot att kristendomen har betonat individens och människans roll på den icke-mänskliga delen av skapelsens bekostnad. Individens roll i världen betonas för mycket i centrala teologiska termer som frälsning, menar McFague. Att tala om individens synd och att frälsning för somliga människor till

52 Block, Per 1994, s 44.

53 Block, Per 1994, s 50.

54 Block, Per 1994, s 43.

evigt liv är irrelevant. Om frälsning är att individer vänder om från sin synd så att de kan leva i en annan värld, får inte tron så mycket påverkan på livet här och nu. När man talar om frälsning i termer av individuell synd säger man istället att Gud bara är intresserad av det religiösa och av våra själar. Istället bör vi tala om frälsning på ett sätt som visar att Gud bryr sig om hela skapelsens blomstrande och återställande.⁵⁵

McFague menar att individualism är ett av de största hoten för jordens överlevnad. I de flesta västerländska demokratierna idag tänker människor på sig själva att de i grunden är individer. Genom de senaste trehundra åren har vi utvecklat en antropologi där radikal individualism är styrande. Istället för individualism vill McFague landa i en gudsbild och antropologi som låter hela skapelsen blomstra och som betonar individens roll i den kollektiva världen, där alla är beroende av varandra.⁵⁶ Men även om McFague upphöjer det jordiska livet och klimatkampen, är inte det hennes enda agenda. Hennes eskatologi utgår från det jordiska, men har starkt transcendent tendenser. Även om hon skriver att livet här och nu är det primära när man talar om uppståndelse, förnekar hon inte en slutlig transcendent uppståndelse:

Our final home, where we really belong, is in another time and another place: we reach this world of eternal life through Christ's reconciling death for our sins. Neither God nor we are at home on the earth; it is not where God is or where we properly belong⁵⁷.

Klimatkampen och vår slutliga himmelska tillvaro relaterar till varandra eftersom båda är en del av Guds frälsningsgärning. Vi kämpar som individer, men individen är underställd den kollektiva kampen som även Gud är en del av. I kampen måste man dock lämna sitt jag bakom sig. McFague skriver att Jesus visade på detta; i hans gärning för den universella kärleken försvann han som individ.⁵⁸

4.3. Fortsättning på livet är ointressant – Krister Stendahl.

Det finns flera sätt att se på livet efter döden utifrån ett bibliskt perspektiv. Krister Stendahl argumenterar utifrån bibelvetenskapen att frågan om själens odödlighet är ointressant. I de äldsta delarna av Gamla Testamentet finns ingen tanke på fortsatt liv efter döden, förutom genom ens efterlevande, och i Predikaren står det att stoftet återvänder till jorden, medan anden återvänder till Gud. Då handlar det inte om den individuella själen utan om Guds livgivande ande.⁵⁹

I Nya Testamentet menar Stendahl att uppståndelsetänkarna uppstod relaterat till

55 McFague, Sallie 2008, s 32, 36.

56 McFague, Sallie 2008, s 48.

57 McFague, Sallie 2008, s 79.

58 McFague, Sallie 2008, s 116.

59 Stendahl, Krister 1987, s 227.

martyrskapet. Frågan är inte vad som kommer att hända med mig efter min död, utan om Guds rättvisa till slut kommer att segra. På samma sätt är det när Paulus förklarar att Jesus är uppstånden: tanken skapas inte i lärjungarna att även de kommer att uppstå från döden, utan det som väcks är en tro på att Gud har makt att skapa rättvisa för de förtryckta, en kamp som inte slutar bara för att någon av lärjungarna dör.⁶⁰

Stendahl skriver att tänkandet på sin egen överlevnad efter döden är ”*något alltför smått, alltför själviskt, alltför upptaget med den egna personen och till och med familjen, rasen och det mänskliga släktet*”⁶¹ Guds rikets möjlighet är mycket större än individens fortsatta liv. Det är något som ska väckas på jorden, inget som kommer sedan. Frågan om vår egen identitets fortlevnad är inget som bekymrar oss när vi funderar över de yttersta frågorna, menar Stendahl. Det intressanta är istället om det finns hopp. Odödligheten är istället något problematiskt i och med att den kräver ett särskilt sätt att tänka om Gud, människan och världen, medan den inte är riktigt korresponderande med människors religiösa upplevelse.⁶²

Precis som McFague är Stendahl intresserad av det individens underkastelse av det kollektiva. Han skriver att när vi ber ”Herrens bön” lämnar vi vår självupptagenhet och fylls av längtan efter Guds seger och rikets ankomst. Idag sätter vi den mänskliga makten för högt upp när vi förhärligar oss själva med odödlighet. Vi har istället en dragning till ”Österlandets religioner”, eftersom de inte har odödlighetstro, utan anser att människan finner sig genom en lägre ställning i världen. Det är människans övermod som leder oss till att tänka på oss som individer i termer av odödlighet.⁶³ Stendahl utesluter uppståndelse helt och hållet, utan skriver att livets slut är dolt i Guds viljas mysterium. Däremot är inte frågan av intresse för honom, utan det är vad som händer med den strid som utkämpas för Guds rike:

Vad jag vill framhålla för er är att den sanna bild som står i centrum för det kristna livet, när vi betraktar livets slut är en ny bild, eller snarare en äldre, en som borde få komma tillbaka och framkalla ny teologi, ny bön, ny tro, nytt liv, nytt bröd – den bilden är riket, rikets ankomst. Det är vad det hela går ut på. Och det är därför som oron för den individuella identiteten, vilket är den sakliga innebörden i själens odödlighet, inte finns med i Böckernas bok⁶⁴

4.4. Individen överlever, men relationer är viktigast – Maurice Wiles

Maurice Wiles skriver att kristen tro idag till stor del identifieras med tro på ett individuellt liv efter döden. Han diskuterar om det fortsatta livet innebär att individen dör och uppstår, eller om

60 Stendahl, Krister 1987, s 229.

61 Stendahl, Krister 1987, s 230.

62 Stendahl, Krister 1987, s 230-231.

63 Stendahl, Krister 1987, s 233.

64 Stendahl, Krister 1987, s 232.

individens själ är odödlig. I det första alternativet dör människan som djuren, en framtida återuppståndelse sker på grund av gudomligt ingripande. Det andra alternativet innebär också gudomligt ingripande, om det innebär att själen överlever. Om människan har en odödlig själ, så är det för att hon är skapad av Gud.⁶⁵

Även om den individuella uppståndelsen är viktig, innebär ett fokus på individen att man skiftar tyngdpunkt från den tidiga kristna traditionen, då man talade mer om att Gud ska återvända och innesluta människor i sitt rike. Då ska de visserligen de som redan dött återuppstå, men det var inte huvudbudskapet. Ett annat alternativ är att gå till evangeliernas texter om livet efter döden. Wiles undersöker bibeltexten där Jesus säger de döda inte gifter sig utan är som änglar i himlen. Han argumenterar att texten säger dels att vi inte är fysiska varelser efter döden, dels att den grundläggande kärleksrelationen som finns i äktenskapet kommer att karaktärisera alla relationer efter döden. I nästa tillvaro är vårt levnadssätt inte individuellt, utan förändring av relationer kommer att vara utmärkande. Inget tyder på eliminering av personen, utan att individen uppnår en mer fulländad relation med andra människor.⁶⁶

4.5. Hela människans återställande - Jürgen Moltmann

Kristendomen handlar inte om slutet på ting, utan om början. Med det menar Jürgen Moltmann att kristendomen har ett hopp att återuppståndelsens kraft transformerar livet både här och nu, samt efter döden.⁶⁷ Livet efter döden har sitt ursprung i det jordiska livet: om man frågar sig huruvida det finns en fortsättning efter döden, frågar man sig på samma gång efter ett meningsfullt och älskat liv före döden.⁶⁸

Moltmann frågar sig vari det odödliga i människan finns: i det liv som har levts eller i det potentiella/olevda livet? Han problematiserar den förra och menar att det sätter problem för de som inte har fått sitt liv levt av olika anledningar och hos de som dött i unga år. Att livet efter döden enbart har att göra med det vi gjort på jorden förutsätter att människor har levt fulla, värdiga liv. En central aspekt hos Moltmann är att de som inte har fått sina liv förverkligade på jorden kommer att få en god tillvaro i nästa liv. En slags rättviseteologi, som däremot inte innebär att de som haft ett gott liv på jorden blir straffade i helvetet. Vad det är i människan som överlever döden har teologer resonerat kring i alla tider. Moltmann skriver att Platons uppfattning om att själens essens är odödlig har haft stort genomslag i den kristna traditionen. Hos Platon är själen odödlig för att den inte är född, utan den har ett annat slags bestånd än det fysiska.⁶⁹ Moltmann ifrågasätter denna utsaga.

65 Wiles, Maurice 1975, s 129.

66 Wiles, Maurice 1975, s 144.

67 Moltmann, Jürgen 2004, s 117f.

68 Moltmann, Jürgen 2004, s 102.

69 Moltmann, Jürgen 2004, s 103-104.

Istället för att förlägga odödlighet till en essens inom människan vill han placera odödligheten hos relationen mellan den dödliga människan och den odödlige guden. Gud har skapat människor till sin avbild, det innebär att Gud kan spegla sig själv i människorna. Den relationen kan varken förstöras genom synd eller genom människans död.⁷⁰

Efter döden finns ett mellantillstånd, menar Moltmann. Han förnekar andra mellantillstånd: skärseld, reinkarnation och att människan sover i väntan på domedagen. Han skriver istället att de döda varken är förlorade eller evigt saliga. De existerar tillsammans med oss som lever, skyddade i samma hopp, på väg mot Guds framtid.⁷¹ I den yttersta framtiden kan vi vänta domen, men den menar Moltmann är problematisk. Gamla tolkningar skapar mer rädsla än tillit, då Gud är domare och sänder de onda till helvetet. Ingen vet hur mycket ondska som räcker för att bli hänvisad dit. Moderna teologiska tolkningar sätter människan som domare istället för Gud, i och med att individen själv genom sitt fria val bestämmer var hon tillbringar evigheten. Ingen ska behöva hamna varken i himlen eller helvetet mot sin vilja. Detta tänkande kring domen är, oavsett om människan eller Gud dömer, ett ultimatum uttryck för den fria viljan menar Moltmann.⁷² Detta är i negativa ordalag, för Moltmann handlar inte domen om att människor ska skiljas åt, utan det handlar om ett återställande, både för de som har lidit och för de som har orsakat lidande. Båda parter står sida vid sida framför Gud och får se intigheten, döden och onskans kraft förintat. Vi kommer att känna igen oss efter döden, hela våra liv och alla våra erfarenheter absorberas i evighetsdimensionen. Om vi då skulle ha de syndiga elementen med i evigheten, kommer de att cementeras och för alltid finnas kvar vid vår person. I den yttersta domen tar Gud bort våra synder med kärlek som arbetsredskap.⁷³ Moltmann distanserar sig tydligt till mystikerna som menar att man förintar sitt ego i mötet med Gud. Han menar att vi glömmet oss själva när vi ser Gud, men samtidigt finns vi kvar som individer. Om vi inte hade funnits kvar som personer, hade vi inte längre varit en parallell till Gud som möter oss och ser oss. Detta gudsmöte leder direkt till relation med andra människor, menar Moltmann.⁷⁴

4.6. Sammanfattning teologiska samtalspartners

Det finns uppenbarligen många sätt att tänka kring individen och dödligheten på, vilket ger helt skilda resultat som vi kan se hos bibelvetarna Block och Stendahl. Båda utgår från en bibelvetenskaplig utgångspunkt men det resulterar i två helt skilda resultat: Block som menar att individen kommer att uppstå, medan Stendahl menar att uppståndelsen har att göra med Guds

70 Moltmann, Jürgen 2004, s 105.

71 Moltmann, Jürgen 2004, s 118.

72 Moltmann, Jürgen 2004, s 141.

73 Moltmann, Jürgen 2004, s 162.

74 Moltmann, Jürgen 2004, s 156.

upprättelse av världen, samtidigt som han säger att vår odödlighet inte är av intresse. Det jag tycker är särskilt intressant är att de båda till och med refererar till samma bibelvers, men utifrån detta kommer fram till två helt skilda resultat. Detta visar på hur teologisk utgångspunkt får stora konsekvenser för teologin. Block och Stendahls utgångspunkter kan knappast vara mer skilda: Blocks tolkning av kristendom är att man ska vända sig inåt sig själv, medan kristendom för Stendahl är att vända sig utåt samhället för att kämpa Guds kamp.

Alla teologerna har bra poänger, men det finns kritik att rikta mot alla också. Man kan anse att Block talar för mycket om individen själv och för lite om individens relationalitet med andra människor. Detta är han dock självkritisk mot när han säger att han själv kanske står för en otidsenlig uppfattning. McFague är snar att dra långtgående slutsatser när hon sätter likhetstecken mellan individualism och egoism, något som vi hos Grenholm och Jeanrond i kap 3 har sett inte behöver vara fallet. Hon är även snar att förkasta tal om frälsning och synd, något som säkert kan kritiseras från många kyrkliga perspektiv. Stendahl säger att han människor idag inte är intresserade av sin odödlighet. Det tror jag han har fel i, jag är säker på att många funderar över sin egen överlevnad efter döden och lockas av den tanken. Stendahl skriver att den kristna traditionen att tala om själens odödlighet bara är en period i historien som är på väg att ta slut, men även det förhåller jag mig kritisk emot. Det jag tror att han har en poäng med däremot, är att odödlighetsaspekten ifrågasätts och kritiseras mer nu än tidigare. Wiles och Moltmann tycker jag själv är svårast att kritisera, då de håller en balans mellan individen och dess relationalitet samtidigt som de argumenterar utifrån den kristna traditionen.

Det jag tycker är slående med mina teologiska samtalspartners är pluralismen i svaren. Alla är förankrade i teologisk idétradition och argumentation och presenterar olika bilder som är väl underbyggda av argumentation av olika slag.

4.7. Hur relaterar teologerna till individualism?

Blocks teologi till att börja med är förenlig med en starkare form av individualism. För honom är det viktiga individens relation till Gud, därmed förutsätts att individen som koncept finns kvar för att evigt liv ska finnas.

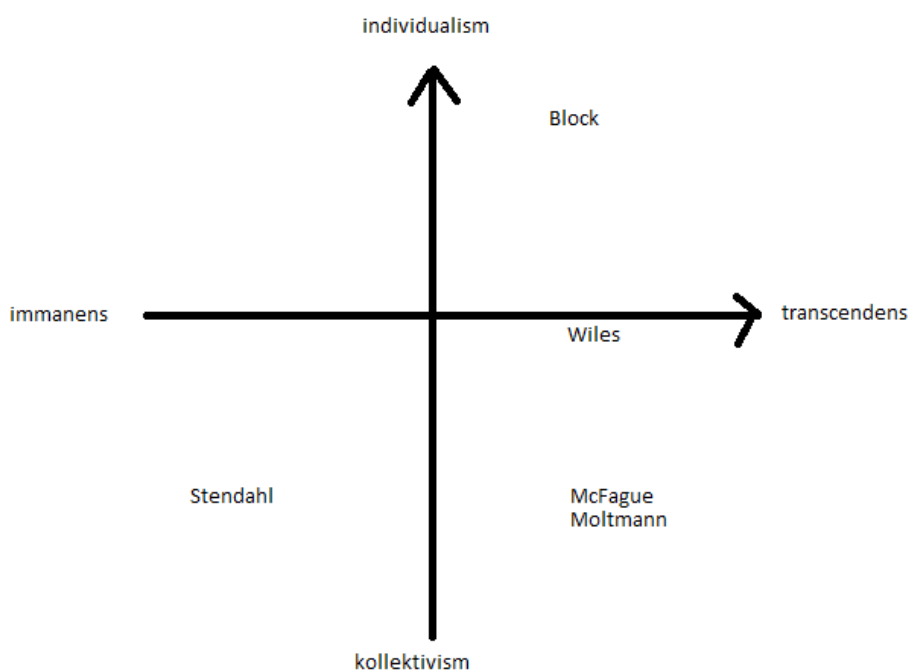
Stendahl förhåller sig däremot tvärtom. För honom är stark individualism oförenlig med evigt liv. Han kopplar det eviga livet till kampen för Guds rike som sker i det kollektiva. Individualismen är därmed något som står emot Guds rike.

McFague är inne på samma linje som Stendahl i och med att hon betonar att individualism är något som ska bekämpas. Däremot är McFague präglad av en mer transcendent teologi till skillnad från den immanens som kännetecknar Stendahl.

Wiles är lite svårare att placera, då han håller en mellanposition. Han menar att individen är viktig, men samtidigt är relationer det viktiga i livet efter döden. Han förhåller sig inte lika tydligt för eller emot individualismen som Block, Stendahl och McFague gör.

Moltmann skriver om vikten att individen ska finnas kvar, då hennes roll som Guds avbild är viktig. Däremot har han ett kollektivt förhållningssätt där alla människor har en gemensam uppståndelse, dom och reningsprocess. Rättvisan och hoppet om en bättre framtid ligger som en grund i Moltmanns teologi. Jag skulle därför själv placera honom mer åt det kollektivistiska hållet än det individuella.

För att förtydliga hur teologerna skiljer sig åt ritar jag upp ett diagram med de två faktorerna som jag anser vara avgörande för deras skillnader; individualism – kollektivism, samt immanens-transcendens.

De flesta teologerna rör som vi ser på planet transcens-kollektivism. Block är ensam på den individualistiska sidan och Stendahl är ensam med ett immanensperspektiv. Man kan argumentera att jag har valt ut teologer som ensidigt rör sig på den kollektiva sidan. Urvalsprincipen är alltid problematisk, men samtidigt gör jag jag inte anspråk på att ha utvalt de normerande teologerna. Min utgångspunkt var att välja teologer med intressanta tankar om vad som händer individen efter döden.

4.8. Hur ska Svenska kyrkan förhålla sig till nuvarande värderingar hos teologer gällande trosfrågor?

Vi har nu fått se fem olika teologers tankar kring vad som händer efter döden, utifrån perspektiv som förhåller sig på olika sätt till individualism. Frågan är hur Svenska kyrkan ska förhålla sig till nutidens teologers värderingar gällande trosfrågor. Det är en fråga som kan utvecklas till oändlighet. Jag vill lyfta fram frågan inför slutdiskussionen som stundar, även om jag inte vill utveckla den på detaljnivå. Det jag vill säga kan tyckas som en självklarhet, men är viktigt att poängtera. Svenska kyrkan är inte och har inte varit fristående från teologer, utan påverkas. Det kan vi bland annat se i den samtida feministteologiska diskussionen. Feministteologernas tankar har förändrat bland annat gudstjänstspråket på många håll till att bli mer inkluderande. Att teologers värderingar och argumentation kring vad som händer efter döden skulle kunna påverka Svenska kyrkan känns därmed inte alltför långsökt. Detta måste självklart göras utifrån de kriterier som Svenska kyrkans lära är uppbyggd kring, vilket vi ska se i 6.3. Anledningen till att jag vill förtydliga att Svenska kyrkan påverkas av teologer är att visa att det finns relevans att inkludera dessa i slutdiskussionen.

5.KYRKOMÖTETS BEKÄNNELSEKOMMITTÉES HÅLLNING TILL VAD SOM HÄNDER EFTER DÖDEN

Kyrkomötets bekännelsekommitté fick i uppgift att granska Svenska kyrkans identitet 1983, och arbetet redovisas i olika böcker, bland annat i Carl-Henric Grenholms *Vad skall kyrkan bekänna?* Där behandlas frågan om vad som händer efter döden. Grenholm skriver att det finns hopp om en bättre framtid både för den enskilde och mänskligheten som helhet. För den enskilde är hoppet uppståndelse från döden och ett evigt liv i gemenskap med Gud. För mänskligheten handlar det om att bli fullkomnad som gemenskap utan krig, orättvisor och lidande.⁷⁵

Grenholm frågar sig om visionerna om himmelriket: en ny jord, ett himmelriket där varje individ uppnår sin fulländade existens, är en utopi som leder till handlingsförlamning. Om allt blir bättre efter döden är det ingen idé att anstränga sig här i livet. Han liknar visionerna vid politiska utopier, som beskriver den perfekta världen på pappret, men i verkligheten inte fungerar. Han menar att himmelriket fungerar som ett ideal, genom tanken på det perfekta kan vi se orättfärdigheten på jorden och göra något åt den.⁷⁶

Grenholm sammanfattar sina tankar om en eventuell fortsättning på ett mycket klart sätt: ”Enligt kristen tro innebär döden inte ett slutgiltigt uteslöckande. Det finns ett evigt liv, som spränger gränsen mellan liv och död.”⁷⁷ Efter döden får individen redogöra för hur man har levt sitt liv, men det slutar inte där, utan det leder till en fortsatt relation med Gud. Det finns flera sätt att tänka sig det fortsatta livet för individen:

En möjlighet är att själen, människans personlighetskärna, är odödlig. När en människa dör, förmultnar hennes kropp. Men det finns ett centrum i hennes personlighet, hennes själ, som fortsätter att leva. Efter döden är denna själens fortsatta existens okroppslig, den har nu frigjort sig från det materiella skal den hade här i tiden.⁷⁸

Det finns ett problem med detta tankesätt, menar Grenholm, eftersom det sätter för stor gräns mellan kropp och själ. Tanken på en kroppslig uppståndelse har varit dominerande, men frågan är hur den gestaltar sig. Vad som är förbindelsen mellan dessa två, var är det ”jag” som lever och det ”jag” som kommer leva. Det har funnits olika tankar om detta: kroppen och själen skiljs och själen vandrar vidare i en ny kropp, eller att det finns ett mellantillstånd då själen finns oberoende av kroppen. Min själ, mitt jag, finns då i själen. En annan uppfattning har varit att döden och

75 Grenholm, Carl-Henric 1986, s 151.

76 Grenholm, Carl-Henric 1986, s 158.

77 Grenholm, Carl-Henric 1986, s 159.

78 Grenholm, Carl-Henric 1986, s 160.

uppståndelsen sker samtidigt och att identiteten omedelbart flyttas.⁷⁹

Grenholm tar upp själavandringstro som en tilltalande lösning på lidandets problematik, det blir en kosmiskt rättvis lösning. Samtidigt blir det problem utifrån luthersk kristendom, då rättfärdiggörelsen inte spelar så mycket roll. Att Kristus dör för oss är en sidofråga, det viktigaste är individens goda gärningar. Grenholm säger inte nej helt och hållet till själavandring, utan lämnar frågan om hur det är förenligt med kristen tro öppet.⁸⁰

Kyrkomötets bekännelsekommitté tar även upp helvetet som en avsaknad av Gud, slutlig skilsmässa från Gud och från Guds kärlek. Det som avgör om vi får komma till himlen är om vi har varit goda och älskat våra medmänniskor. Den som litar på Kristus får hans ställföreträdande död tillgodoräknad för sig och befrias från straffet. De som medvetet sagt nej till Gud hamnar i tillvaron utanför Gud. Grenholm ifrågasätter helvetesläran och presenterar några motargument som att det leder till en hemsk gudsbild med en hämnande gud, och att helvetet implicerar en fördel endast för de egna anhängarna. Samtidigt menar han att den som inte tror inte ska behöva påtvingas gemenskap med Gud, helvetet är ett resultat av människans fria val, inte ett straff från Gud. Det finns teologer som tänker att alla kommer till Gud, men det innehåller problematik: människans egna ställningstagande får inte tillräckligt stor betydelse och den mänskliga friheten respekteras inte.⁸¹

Sammanfattningsvis tycker jag att Grenholms svar är intressant, då den lämnar många dörrar öppna. Det finns öppenhet mot teologisk pluralism, till och med gentemot själavandring, även om den avfärdas så småningom. Det jag uppskattar är just öppenheten och att skriften står i dialog till många olika traditioner. Individens autonomi och myndighet är något som går igenom hela skriften, likaså att individen kommer att överleva. Den kritik som finns att livet efter döden är för individualiserat är till viss del bemött i och med att Grenholm tar upp att livet här och nu påverkas av hur man ser på döden. Samtidigt anser jag att Grenholms teologi och individualism passar väl ihop, utifrån dels att han skriver mycket om vad som händer med mig som individ och dels just öppenheten mot olika tankeriktningar. Öppenhet tillåter valmöjlighet och är på samma gång lyhörd mot att människor tar egna val. Gällande valmöjlighet tycker jag det är intressant att Grenholm argumenterar att helvetet är en konsekvens av det fria valet. Helvetet och individualiseringen har en viss koppling här...

79 Grenholm, Carl-Henric 1986, s 160-162.

80 Grenholm, Carl-Henric 1986, s 163-164.

81 Grenholm, Carl-Henric 1986, s 165 ff.

6. DISKUSSION

6.1. Är individualisering/individualism av godo eller ondo?

WVS har undersökt lycka/välbefinnande mellan 1981 och 2007 i länder där ungefär 90% av jordens befolkning bor. Tidigare har man hävdade att lycka är en parameter som inte kan förändras, men mellan åren som undersökningen omfattar har lyckan ökat i 45 av 52 länder där substantiellt material fanns.⁸² Förändringarna beror enligt sociologerna som gjort undersökningarna framförallt på känslan av ökad frihet. Den ökade friheten kommer ur ekonomisk utveckling, precis som vi tidigare sett leder ekonomiska utvecklingen till att människor har möjlighet till frihet och självförverkligande värden. Sedan undersökningen började 1981 har de självförverkligande värdena spritts över världen, och det har lett till positiva effekter: stöd för demokratisering och jämställdhet samt acceptans för tidigare förtryckta grupper (homosexuella nämns som exempel). Att leva i ett tolerant samhälle ökar valmöjlighet för alla människor och det leder i sin tur till ökad lycka.⁸³ Förutom den ekonomiska tillväxten nämns demokratisering som en av de viktigaste faktorerna. Alla länder vars statskick förändrades från auktoritärt statskick till demokrati fick en ökad känsla av valmöjlighet, vilket leder till ökad lycka.⁸⁴ En annan aspekt som är intressant att notera utifrån uppsatsens tema är att en del låginkomstländer som inte hade möjligheter till självförverkligande ändå fick högt resultat på lyckoparametern. Detta gällde framförallt i latinamerika och forskarna förklarar detta med att den starka religiositeten som finns där leder till lyckokänsla.⁸⁵ Sammanfattningsvis är det alltså de individualistiska värderingarna som hänger ihop med lyckokänslan: frihet, självförverkligande, valmöjlighet, icke-auktoritet. Det finns samtidigt även andra faktorer som spelar roll – bland annat religion.

En annan åsikt har McFague, som att individualism är ett av de största hoten för jordens överlevnad. När människor ser sig som individer istället för kollektiva varelser, ser man sitt eget välbefinnande som det viktigaste, andra människor och planeten hamnar i andra hand.

Ett påstående som stödjer McFagues förkastande av individualism finns hos Berggren och Trägårdh, som skriver att statsindividualismen har fått kritik för att den leder till ett samhälle som är kallt och kärlekslöst.⁸⁶ Om individen inte har några mellanmännsliga förbindelsekrav, utan alla relationer är frivilliga och staten tar hand om de utstötta för att individen inte väljer att göra det, kan man se det som ett resultat av individualiseringen som leder till något negativt istället.

82 http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/publication_578/files/pps.pdf s 264 2010-10-28

83 http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/publication_578/files/pps.pdf s 266

84 http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/publication_578/files/pps.pdf s 270

85 http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/publication_578/files/pps.pdf S 269-270

86 Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars 2009, s 74.

Några som istället är på samma linje som WVS är Jeanrond och Grenholm, som skriver om individualismens autonomi utifrån andra perspektiv: konstituerande för ömsesidiga kärleksfulla relationer. I deras perspektiv är autonomi något gott och nödvändigt, både i samhället och kyrkan.

Till viss del diskuteras två olika koncept: individualisering och individualism. Gränsdragningen är svår här, då de värden som är kopplade till individualism (autonomi, individens egna val och minskade beroende av andra auktoriteter än en själv) är de som märks i de individualiserade samhällena som WVS beskriver. Frågan om individualisering och individualism är av godo eller ondo är alltså ingen lätt fråga. Det finns olika sätt att se frågan utifrån, beroende på vilken utgångspunkt man har. Har det att göra med frihet, självförverkligande, kärleksfulla relationer där man respekterar olikheter? Eller är individualisering/individualism kopplad till extrem egoism där man alltid sätter sig själv i första rummet?

Berggren och Trägård skriver i sin analys att individualiseringen är det levnadssätt som kommer att förbi det starkaste. Om det stämmer, är det ett svårt projekt att helt ignorera individualiseringen, då det är en process man måste förhålla sig till. Samtidigt kan inte Svenska kyrkans lära grunda sig i tidstypiska uppfattningar, som kan komma och gå. Istället är en rimlig utgångspunkt att se på konsekvenserna av individualiseringen och bedöma hur människor påverkas.

För slutdiskussionen behövs en värdering från min sida om huruvida individualismen är av godo eller av ondo. Många av individualismens värderingar för med sig något gott enligt mig; människans egenvärde och betoning av det personliga ansvaret. Människan ses som en myndig och värdig varelse som själv är ansvarig för sina beslut. En annan aspekt av individualismen är individens tillfredsställelse i sitt eget liv. Min värdering av denna aspekt är tudelad: det negativa är att det kan leda till att människa ställs mot människa i kampen om att tillfredsställa sina behov. Det kan leda till stark egoism och den starkes överlevnad. Ett annat sätt att se frågan om individers tillfredsställelse på är att samhällsutveckling alltid måste utgå från något. En rimlig utgångspunkt är att se individers bästa. Man måste ta hänsyn till individers bästa när samhället går framåt; vem ska man annars utgå från? Den svenska statsindividualismen är en modell som man kan anknyta till i värderingen kring individualismen. Det negativa är att mellanmänskliga kontakter riskerar att undergrävas, men samtidigt skriver Berggren och Trägårdh att den svenska statsindividualismen inte medför en nation av sociala eremiter, utan det leder till att människor fortsätter att leva i relationer med andra. Däremot utifrån autonomi: man respekterar varandras oberoende och självbestämmanderätt. Sammanfattningsvis menar jag att dessa värderingar absolut kan vara något att sträva efter. När jag snart ska vända mig till Svenska kyrkan, i 6.2, frågar jag mig om dessa värderingar är förenliga med kristendom. Jag anser att de absolut är förenliga. Människans fria vilja, höga värde som individ och människans personliga ansvar är faktorer som känns mycket

kompatibla med kristendom. Även om individualism relativt sett är ett nytt koncept, finns de tre nyss nämnda faktorerna med redan i kristendomens födelse. Människans fria vilja är en grundsten för kristendomen och inte ett nytt koncept. Jag menar därmed att individualism inte är en tillfällig fluga utan att värderingarna har funnits länge, även om konceptet individualism är samtida med oss idag.

Sammanfattningsvis menar jag att man i någon mån kan säga att individualismen är något gott. Det jag vill gardera mig mot är framförallt individualismen som egoistisk. När individens goda liv sker på bekostnad av andra och individer ställs mot individer i en slags nutida ”survival of the fittest” menar jag att individualismen är något förkastligt. Men individualism som framhållande av de positiva värderingarna som jag har beskrivit, är istället något eftersträvansvärt. Det är även något som Svenska kyrkan kan tillämpa: autonomi och människans höga värde och ansvar, i kärleksfulla relationer med andra.

6.2. Förhållningssätt för Svenska kyrkans anpassning till samtiden

En stor fråga blir hur Svenska kyrkan ska förhålla sig till individualiseringen och individualismen idag, som påverkar även hur människor ser på religionens roll i sina liv och i samhället. Jag börjar diskussionen med teoretiska utgångspunkter för hur relationen mellan teologi och det moderna samhället kan se ut.⁸⁷ Teologen David Ford tänker sig en linje där det finns fem olika typer av teologi som beskriver denna relation:

- Den första upprepar traditionell teologi utan att reflektera över både hur andra perspektiv kan berika teologin och hur utvecklingen i världen ser ut.
- Den andra ger företräde åt den kristna identiteten. Annan verklighet ska tolkas utifrån kristen tro. Däremot behöver kristendom och teologi ständigt omprövas i relation till världen idag.
- Den tredje för in kristen tro och modernitet i dialog med varandra utan att någon ska styra, modernitet ska inte skapas i kristna termer eller kristendom i moderna termer. Dessa två ska belysa varandra.
- Den fjärde utgår från modern(a) filosofi(er) för att interagera kristendom med en eller flera speciella tolkningar av modernitet.
- Den femte låter sekulära och moderna filosofier och världsåskådningar styra, kristendomen får vara med så länge den passar i de moderna världsbilderna.

Typ ett och fem är alltså ytterligheter på skalan av förhållningssätt mellan modernitet och religion.

⁸⁷ Här menar jag ”modern” i termen ”samtida”.

Typerna två och fyra fungerar ungefär likadant, fast typ två utgår från kristendom och fyra från modern filosofi. Ford betonar att ingen teologi passar helt och hållet in i en av typerna. Hans kartläggning syftar istället till att skapa modeller för att förstå relationen mellan kristendom och modernitet.⁸⁸

Man kan utifrån dessa fem typer av förhållande teologi-modernitet reflektera över hur Svenska kyrkans reflektion över individualiseringen kan se ut. Naturligtvis finns det inget rätt eller fel här, däremot får de olika positionerna olika resultat. Att ta en position som liknar typ ett kan det vara att helt enkelt ignorera samhällsförändringarna. Där kan man utgå från att det finns en enda sanning i Bibeln gällande vad som händer mig som individ efter döden. Den sanningen ska man följa för evigt, eftersom den är given av Gud. Om man istället utgår från den andra ytterligheten, kan det resultera i att man ignorerar kyrkans tradition och helt enkelt anpassar sig till vad som teorierna om vad människor tror efter döden resulterar i. Där finns ingen entydig bild, utan människor verkar tro mycket olika om sin egna tillvaro efter döden. Det som kyrkan då kunde göra är att helt enkelt visa på att man kan tycka som man vill. Den kyrkliga grunden blir att man kan tänka olika, eftersom teologer uppenbarligen tänker olika, samt eftersom det finns olika syner i Bibeln med, vilket dialektiken mellan de olika teologerna visar.

Det jag själv tänker är en hållbar utgångspunkt är att ha en öppen hållning, som gör möjligt för människor av olika tankar att känna sig hemma i kyrkan. Med tanke på att det ryms skilda åsikter även bland teologer tycker jag det är en hållbar hållning. Samtidigt visar rapporterna på dagens samhälle att sekulariseringen är stor i samhället. Människors kunskap om kyrkan minskar och det är inte sällan som man stöter på uttalanden i stil med ”Vad tror egentligen kyrkan” och ”Det vore bra om kyrkan var tydlig med vad de tycker”. Naturligtvis är det svårt att säga vad ”kyrkan” tycker, när det är ganska vagt vad ”kyrkan” är. Är det medlemmarna, de anställda eller den teologiska expertisen? Samtidigt kan man dra slutsatsen att det finns människor som önskar tydlighet med vad kyrkan egentligen står för. När sekulära människor kommer till kyrkan är det inte riktigt tydligt vilka åsikter som ryms inom kyrkans väggar. Utifrån denna aspekt känns det för mig främmande att Svenska kyrkan ska likna Fords kategori 5 – kyrkan ska helt anpassa sig. Om Svenska kyrkan ska ägna sig helt åt dialogverksamhet tänker förmodligen många människor att de kan ha dialog med vänner, då behöver man inte vända sig till Svenska kyrkan. Samtidigt tror jag att individualiserade människor inte är särskilt intresserade av en kyrka som liknar Fords kategori 1, där kyrkan inte anpassar sig alls, utan förväntar sig att människor i ett samfund ska tro som samfundet gör. Om människor är vana vid att göra fria val blir det mycket friktion i möte med en kategori 1-kyrka. Därmed tycker jag det känns rimligt att ha en ställning som är i typen 3 då man

88 Ford, David F 1991, s 18-20.

ser till Fords kategorier. Den har dialog med det moderna samhället men samtidigt står kvar i sin egen tradition. Fords kategorier kan givetvis inte vara normerande för vad Svenska kyrkan står för, men det är en fingervisning om var fokus ska ligga och hur mycket kyrkan ska anpassa sig enligt mig.

6.3. Hur ska Svenska kyrkan möta samtidens tankar om vad som händer efter döden?

Resultatet om hur människor idag tänker kring vad som händer individen efter döden är lite otydligt, men det finns vissa resultat: möjlighet att tro på olika sätt, samt pluralistiska svar som till viss del relaterar till kristen tros tradition.

I diskussionen får man utgå från vilka läroredskap som Svenska kyrkan förhåller sig till. Som det står i Kyrkoordningen, är grunden för kyrkans lära gudstjänsten, kyrkans liv, grundad i Bibeln, sammanfattad i trosbekännelserna och Augsburgska bekännelsen, förklarad i Konkordieboken och i andra av Svenska kyrkan bejakade dokument.⁸⁹ Utöver detta tillkommer luthersk tradition och naturligtvis personliga moraliska kriterier och människosyn. Om man ska hålla sig till grunddokumenten medför det problematik, eftersom det finns en bredd av olika teologier i dokumenten.⁹⁰ Det sätter därmed problem för de som vill veta ”vad tänker Svenska kyrkan händer efter döden?” och även problem för de som förväntas visa vilken hållning Svenska kyrkan har. Den personligt moraliska aspekten blir där övervägande för vilken teologi som ska framhållas. Personligen anser jag att Svenska kyrkan bör hålla en mellanposition: påläst om olika teologers ståndpunkt om vad som händer efter döden, för att vara fast förankrad i en grund, medan man håller dialog med människor. Om jag går till Ford menar jag att en lämplig hållning kan vara kategori 2-3, då människor inte riktigt vet vad Svenska kyrkan står för när det kommer till döden. Det är i och för sig inte särskilt märkligt, då det finns många teologiska hållningar inom Svenska kyrkan, där kanske mina teologiska samtalspartners kan representera vissa av tankarna som finns. Ett gott alternativ för att visa någon slags teologisk hållning menar jag är *Vad skall kyrkan bekänna?*, då den passar väl in på beskrivningen av en öppen teologisk hållning som samtidigt är tydlig. Jag lämnar osagt huruvida bekännelsekommitténs teologi är god eller mindre god, men det som de gör bra är blandningen öppenhet-tydlighet.

Sammantaget anser jag att Svenska kyrkan bör vara medveten om att det finns pluralism i samhället och i kyrkan med, samt bemöta denna pluralism med nyfikenhet, öppenhet och respekt. Enligt religionssociologer är de religiösa former som ökar dels nyandlighet och dels karismatiska

89 <http://www.svenskakyrkan.se/trot/kyrkoordningen/filer/KO-kap-01.pdf> 2010-11-30

90 En tanke med bredden i bekännelsedokumentet har varit att de ska visa på den teologiska bredden som finns i Svenska kyrkan och att de därmed inte är bekännelsedokument i ordets strikta bemärkelse. Tyvärr har jag inte plats att utveckla detta resonemang här.

kyrkor, det vill säga antingen de som betonar självförverkligande eller de traditionella där man inrättar sig auktoritet.⁹¹ Om Svenska kyrkan vill öka i storlek, är ett naturligt steg att ansluta till ett av dessa två stegen. Eftersom jag nu utgår från att individualismen är något i någon mån är gott, vore det märkligt av mig att förespråka den karismatiska linjen. Att bli ett nyandligt samfund blir svårt, då kristendom ofta talar om gemenskap, vilket nyandlighet inte gör i samma utsträckning. Men kanske är just betoning av valmöjligheter, kärleksfull autonomi i relationer, individens höga värde och personliga ansvar som Svenska kyrkan behöver?

6.4. Sammanfattande hållning för Svenska kyrkan

Om jag ska sammanfatta en Svenskkyrklig teologi kring vad som händer efter döden, utifrån samhällsförändringarna och diskussionerna som följt, skulle jag vilja låna från alla fem teologiska samtalspartners. Jag skulle vilja förmedla att både individen, livet här-och-nu är viktigt, relationer är viktigt, men även individens autonomi i kärleksfulla relationer med andra. Dialog gentemot samhället och öppenhet är viktigt, samtidigt som Svenska kyrkan ska hålla fast vid en egen teologi. Teologin kan vara pluralistisk som den redan är. Jag tycker inte att Svenska kyrkan ska förneka tro på en fortsättning efter döden, men naturligtvis inte vända sig emot människor som inte tror på fortsatt liv. Som jag skrev tidigare, anser jag att Grenholm är ett bra alternativ om man inte vill läsa in sig på en mängd olika teologer.

Sammantaget menar jag att Svenska kyrkan bör göra som Jeanrond skriver, att behandla människor som vuxna och kapabla att själva ta beslut för sitt liv. Det inkluderar Svenska kyrkans hållning till vad som händer efter döden. Sammanfattningen kan upplevas som självklar och banal, men samtidigt menar jag att den kan bemöta de viktigaste utmaningarna från individualiseringen och individualismen och de förändringar de leder till. Det är flexibelt och tar ansvar för människors valmöjligheter och autonomi.

⁹¹ Att nyandlighet enbart håller på med autonomt självförverkligande och att karismatiska kyrkor alltid kännetecknas av auktoritet är givetvis en förenkling och jag spetsar medvetet till det.

7. SAMMANFATTNING

7.1. Resultat

Mitt syfte med uppsatsen var att undersöka individualisering och individualism för att se hur dessa påverkar individens tankar om vad som händer efter döden. Jag har relaterat detta till teologiska samtalspartners, för att resultera i ett svar på hur Svenska kyrkan ska möta den individualisering och individualism som finns idag och en eventuellt förskjuten bild hos människor om vad som händer efter döden.

Individualisering är en process som genomsyrar samhället. Sverige rankas i WVS studier som världens kanske mest individualiserade land. Valfrihet och autonomi är starka kännetecken på individualiserade länder. Detta påverkar även hur människor tänker kring religion, då en plocka-själv-tendens finns, särskilt bland ungdomar. Individualism är en värderande filosofi kring individens roll i samhället, som många tänker olika kring. En del menar att det främjar egoism, men Jeanronde talar istället om individens autonomi som grundläggande för kärleksfulla relationer. Grenholm framhåller heteronomi som ett alternativ: det kärleksfulla beroendet.

Undersökningen kring vad människor händer kring vad som händer efter döden tyder på stor pluralism och osäkerhet i tänkandet. Ungefär lika många verkar tro på liv efter döden som de som inte gör det, men många människor kryssade i de mer osäkra svarsalternativen i Hambergs värderingsundersökningar. Både Hambergs och WVS undersökningar tyder på att just osäkerhet och plocka-själv-tendenser är något som finns i människors tänkande kring vad som händer efter döden. Det forskningsområde jag har valt visade sig vara relativt utforskat, så det material som fanns tillgängligt var begränsat. Framförallt saknas sociologisk forskning relaterat till min utgångspunkt: hur tänker människor kring vad som händer efter döden, med individen som bakgrund.

Jag har studerat teologer som jag har använt som samtalspartners. Teologerna hade olika svar och argumentationsgångar kring vad som händer individen efter döden. Block var starkt förenlig med individualism, Wiles och Moltmann hade medelpositioner (även om de är dragna åt det kollektiva hållet – framförallt Moltmann) och McFague samt Stendahl var starkt oförenliga med individualism.

Jag har sett Svenska kyrkans bekännelsekommittés hållning till vad som händer efter döden. Det finns en öppen hållning gentemot olika teologiska riktningar, men sammantaget menar man att både individen och det kollektivs roll är viktig.

I min tes sade jag:

Jag tror att individualism i samhället påverkar hur människor ser på det som eventuellt händer efter döden, så att efter-döden speglas utifrån individens fokus. Jag tror å andra sidan att många kristna teologer tänker på uppståndelse i termer av kollektivt/gemenskap. Dessa två kan skära sig, och jag tror att det finns en potentiell diskrepans mellan dagens människor och det kristna budskapet.

Sammantaget menar jag att det stämmer, framförallt den andra hälften, om teologerna. Enligt kartan jag ritade upp finns alla utom Block på sidan där den relationella och kollektiva aspekten av tillvaron efter döden framhålls.

Min frågeställning var:

...hur individualiseringen påverkar och bör påverka individers och teologers tankar kring vad som händer efter döden. Hur ska Svenska kyrkan bemöta individualiseringen, individualismen och människors (eventuellt) förändrade bild av vad som händer efter döden?

Det är svårt att peka på ett entydigt svar av frågeställningen, då det finns mycket lite material om vad människor tänker sig händer individen efter döden. Resultatet blir i viss mån att ämnet är outforskat. Det som jag själv kan peka på är att människor har en pluralistisk och osäker hållning, kanske genom att valmöjligheten och att människor tillåts ha en individuell hållning. Teologerna anknyter på olika sätt till individualiseringen och individualismen som vi såg i diagrammet. Det finns inget givet svar på hur de förhåller sig utan då får man se på enskilda teologer. Något som är lättare att göra än att undersöka en så heterogen grupp som svenskar.

För att börja knyta ihop säcken så är det alltså detta som uppsatsens titel syftar till: i Sverige väljer människor själva syn på vad som händer efter döden. Detta gör de på ett försiktigt sätt, utan att vara säkra på vad de tror. Det kristna perspektivet finns med hos många även om kristendomen numera är ett av många alternativ. Tolkningsföreträdet finns inte kvar på samma sätt som förut.

Gällande den andra delen av frågan menar jag att Svenska kyrkan ska vara öppna mot individualiseringen. Däremot kan man se på konsekvenserna av individualiseringen och även resonera kring huruvida individualism leder till upphöjande av människans autonomi i kärleksfulla relationer, eller om det leder till extrem egoism. I och med att samhället sekulariseras och många inte vet vad Svenska kyrkan tror är det lämpligt för Svenska kyrkan att visa tydlighet över vilka hållningar som ryms inom kyrkans väggar, men samtidigt vara öppen i dialog mot samhället. Det

finns inget givet svar på vad den kristna hållningen på vad som händer efter döden är, vilket mina teologiska samtalspartners visar. Därmed kan min tanke verka paradoxal: kyrkan ska visa tydlighet över vad hon tror, men det finns ingen ”rätt” hållning. Här anser jag att bekännelsekommitténs hållning är en bra utväg för Svenska kyrkan: där finns en tydlighet, men samtidigt öppenhet gentemot att det finns olika hållningar till vad som händer efter döden.

7.3. Vidare studier

Det skulle vara intressant att fortsätta studera ämnet, särskilt då det inte finns mycket forskning gjord om vad som händer efter döden kopplas till individualism. Ett förslag till fortsatt forskning är att göra en empirisk undersökning med mer specifika frågor om vad som händer mig som individ efter döden. Eller vad som händer med människor i allmänhet för att inte rikta in människors tankar på att de förväntas svara utifrån ett individualistiskt perspektiv. Sedan jämföra detta med individualismen som finns i samhället. Det blir en ganska klar vidareutveckling av det studium jag har gjort i uppsatsen.

Det empiriska vore intressant att studera på två sätt, jag tror båda kan vara fruktbara: enkätundersökning för att få mer breda samhällstendenser, och djupintervjuer för att få större klarhet i vad några människor tänker.

Något annat som skulle vara intressant att studera utifrån ett empiriskt perspektiv är hur gamla respektive unga ser på vad som händer efter döden.

Man kan även studera människosyn och hur det relaterar till både individualisering/individualism och till teologin.

8. LITTERATURFÖRTECKNING

Tryckta källor

Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars

2009 *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Norstedts, Stockholm.

Bibeln

2003 Libris, Örebro

Block, Per

1994 "Bibeln, själen och Gud" ur *Själen*, Ellegård, Allvar(red) (s 25-53). Natur och Kultur, Stockholm.

Ford, David F (red)

1992 *Modern Teologi, Del 1*. Verbum, Stockholm.

Furseth, Inger & Repstad, Pål

2005 *Religionssociologi: en introduktion*. Liber, Malmö.

Grenholm, Carl-Henric

1986 *Vad skall kyrkan bekänna?* Verbum, Älvsjö.

2006 *Att förstå religion: metoder för teologisk forskning*. Studentlitteratur, Lund.

Grenholm, Cristina

2005 *Moderskap och kärlek: schabloner och tankeutrymme i feministteologisk livsåskådningsreflektion*. Nya Doxa, Stockholm.

Hamberg, Eva

2001 "Kristen tro och praxis i dagens Sverige" ur *Världsbild och mening*: Bråkenhielm, Carl-Reinhold (red) (s 33-66). Nya Doxa, Nora.

Jeanrond, Werner G

2001 *Teologiska reflektioner 2: Gudstro*, Arctus, Lund.

McFague, Sallie

2008 *A New Climate for Theology: God, the World and Global Warming*. Fortress Press, Minneapolis.

Inglehart, Ronald m fl (red)

2004 *Human Beliefs and Values: a cross-cultural sourcebook based on the 1999-2002 value surveys*. Siglo XII, Mexiko.

Lingren, Mats, Lüthi, Bernhard & Fürth, Thomas

2007 *The me we generation: what business and politics must know about the next generation*. Bookhouse Publishing, Stockholm.

Lukes, Steven

1973 *Individualism*, Western Printing Services Ltd, Bristol.

Lövheim, Mia & Sjöborg, Anders

2006 *Varför kyrkan? Ungas röster i Stockholms stift*. Diakonivetenskapliga institutets skriftserie, Uppsala.

Moltmann, Jürgen

2004 *In the End – the Beginning*. SCM Press, London.

Pettersson, Thorleif & Geyer, Kalle

1992 *Värderingsförändringar i Sverige: den svenska modellen, individualismen och rättvisan*. Brevskolan, Stockholm.

Stendahl, Krister

1987 *Meningar*. Verbum, Stockholm.

Wiles, Maurice

1975 *The Remaking of Christian Doctrine*, SCM Press, London.

Internet-källor

http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/article_base_56

2010-10-18

http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/publication_578/files/pps.pdf

2010-10-28

<http://www.svenskakyrkan.se/tcrot/kyrkoordningen/filer/KO-kap-01.pdf>

2010-11-30